

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.43>

М. П. Коваль

кандидат юридичних наук,
суддя П'ятого апеляційного адміністративного суду,
ORCID ID: 0009-0005-4781-6431

ОСОБЛИВОСТІ КОМПАРАТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ: ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню окремих аспектів компаративного пізнання правових явищ. Наголошено, що тривалий час перебування України у складі радянської держави є одним із чинників недостатнього опрацювання тематики порівняльно-правових досліджень. Сама радянська система, яка мала закритий характер, ідеологічно обмежувала можливість вивчення правового досвіду «буржуазних держав». Ідеологічний фактор став причиною обмеженості компаративних досліджень. Вказано, що порівняння правових явищ суто через призму юридичного позитивізму спотворює результати тих компаративних розвідок, що проводяться сучасним правознавством.

Відзначено, що гносеологія порівняльно-правових досліджень перебуває на стадії становлення та потребує більш системного вивчення.

Акцентовано увагу, що ключовим положенням, яке має бути покладено у основу порівняльно-правових досліджень правових явищ, має бути правовий ацентризм. Наголошено, що окремого розгляду потребує питання місця світогляду у методології пізнання правових явищ. Як право у різних системах права розглядаються різні явища. Право має соціокультурну природу, воно залежить від історичного контексту кожної конкретної країни чи групи країн.

Встановлено, що право, як соціокультурне явище, відображає цінності, традиції та особливості конкретного суспільства. За такого підходу право інтерпретується не лише як сукупність абстрактних норм і правил, але і як віддзеркалення культурного спадку та соціально-економічних умов, у яких воно розвивається.

Відзначено, що соціокультурна природа права обумовлює урахування ціннісних аспектів дослідження та використання у гносеології правових явищ герменевтичного підходу. Право є елементом культури відповідного соціуму, тому вивчення суто текстів нормативно-правових актів не дозволить отримати повного розуміння національного права тих держав, у яких не превалює юридичний позитивізм.

Резюмовано, що особливості порівняльно-правових досліджень обумовлені соціокультурною природою права. Соціокультурність права визначає необхідність використання аксіологічного і герменевтичного підходів до вивчення правових явищ; при цьому йдеться про їх комплексне застосування.

Ключові слова: аксіологічний підхід, герменевтичний підхід, порівняльне правознавство, правове явище, соціокультурність права.

Постановка проблеми. Прагнення удосконалити національну систему права, підвищити ефективність економічної системи (що дозволить посилити соціально-економічний захист населення), що стане підґрунтям подальшої європейської інтеграції Української держави, обумовлює необхідність вивчення досвіду економічно розвинутих демократій, що засновані на принципі верховенства права, що зі свого

боку визначає актуальність компаративних досліджень.

Актуальність означеної проблематики посилюється недостатнім опрацюванням тематики порівняльно-правових досліджень, одним із факторів чого був тривалий час перебування України у складі радянської держави, яка серед іншого була доволі «закритою». Цей період в історії країни був визначений не тільки політичними та економічними змінами, але і суттєво обмеженим доступом до зарубіж-

ного досвіду та інформації. Сама радянська система, яка мала закритий характер, ідеологічно обмежувала можливість вивчення правового досвіду «буржуазних держав».

Одним із ключових чинників, які вплинули на відсутність порівняльно-правових досліджень, є ідеологічний аспект. Режим, що існував, сприяв перекрученню сприйняття іноземного досвіду, особливо в контексті «буржуазних держав». Вивчення та аналіз правових практик інших країн було піддане ідеологічній фільтрації, що ускладнювало проведення об'єктивних порівняльних досліджень.

Окрім цього, сприйняття усіх правових явищ суто через призму юридичного позитивізму спотворює результати тих компаративних розвідок, що проводяться нині. Односторонній погляд на право як на результат волевиявлення держави може призвести до упущення соціокультурних, історичних та інших контекстуальних аспектів, які впливають на функціонування правових систем.

Відтак, вважаємо, що для покращення ситуації необхідно сприяти активній реформі науково-дослідницької діяльності в галузі правознавства, підтримувати обмін досвідом та інформацією з іншими державами, а також стимулювати розвиток міждисциплінарних підходів у порівняльно-правових дослідженнях. Подолання історичних обмежень та розвиток об'єктивної наукової бази допоможе підняти якість порівняльних досліджень та зробити значний внесок у розвиток правознавства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології правових досліджень загалом та порівняльно-правових досліджень зокрема, значною мірою залишається прогалиною вітчизняного правознавства. Проблематика дослідження окремих правових явищ (наприклад, адміністративного судочинства чи ін.) зазвичай висвітлюється лише в межах окремого підрозділу дисертаційних досліджень. У цьому аспекті згадаємо праці таких вітчизняних науковців, як В. Авер'янов, Л. Анохіна, О. Бачеріков, Ю. Битяк, І. Бойко, А. Бондаренко, І. Бородін, І. Винокурова, П. Едер, А. Зеле-

нов, В. Кампо, О. Капинос, О. Капля, А. Карнарук, Н. Коваленко, Ю. Кравцов, Р. Куйбіда, Є. Курінний, В. Малихіна, А. Манжула, Р. Миронюк, О. Міщенко, В. Олашин, Р. Ониско, О. Пасенюк, В. Пчелін, В. Решота, О. Свида, М. Смокович, О. Соколенко, В. Стефанюк, Т. Тур та ін.

Такий же стан характерний і для визначення методології порівняльних досліджень окремих правових явищ чи процесів. Водночас, відсутність комплексних розробок компаративної гносеології призводить до відсутності єдності у сприйнятті відповідного гносеологічного інструментарію та його еkleктизму.

Хоча, слід згадати дисертаційне дослідження О. Тихомирова, присвячене з'ясуванню філософсько-методологічного підґрунтя правничої компаративістики. У роботі автором описано «концептуалізацію юридичної компаративістики як етапу розвитку порівняльного правознавства в умовах постнекласичної науки і пост-постмодернізму, досліджено її філософські підстави, особливості, предметні і методологічні зв'язки з юридичними і компаративними науками, специфіку прояву компаративізму в правовій реальності» [1, с. 6-7].

Ю. Баранова досліджувала правила проведення компаративних досліджень, при цьому авторкою запропоновано поняття «методологічні правила порівняльно-правового дослідження» інтерпретувати як «методологічні регулятиви та приписи, що встановлюють порядок здійснення науково-дослідної діяльності, визначають умови застосування методологічного інструментарію, порядок і послідовність дій щодо його застосування, дотримання яких у процесі дослідження є підставою та критерієм її якості» [2, с. 8].

Однак, гносеологія порівняльно-правових досліджень усе таки перебуває на стадії становлення та потребує більш системного вивчення.

Мета статті. Визначення особливостей компаративного дослідження правових явищ.

Виклад основного матеріалу. Порівняльно-правові дослідження є важливим інструментом для розвитку правознавства, вирішення проблем удосконалення

функціонування національної системи права та сприяння взаєморозумінню між різними правовими культурами.

Одним із завдань правничої науки є вивчення передового досвіду та оптимальних підходів до реформування національного права. Порівняльні дослідження надають можливість вибирати кращі елементи з різних правових систем для вдосконалення власної, зокрема і у контексті вивчення різних підходів до забезпечення прав людини та основоположних свобод. До того ж, розвиток міжнародних відносин та зростання глобальної взаємозалежності викликає потребу в розумінні різних правових концептів.

Ключовим положенням, що має бути покладено у основу порівняльно-правових досліджень правових явищ, має бути правовий ацентризм. У цьому контексті варто згадати дослідження вітчизняного вченого А. Кучука, що присвячене цій проблематиці [3], хоча автор і використав термін «правовий поліцентризм». На нашу думку, найбільш вдалим для позначення явища плюралізму розуміння права у контексті різних правових цивілізацій (систем права) є саме термін правовий ацентризм.

При цьому слід наголосити на тому, що йдеться про те, що як право у різних системах правах розглядаються різні явища. Право має соціокультурну природу, воно залежить від історичного контексту кожної конкретної країни чи групи країн.

Право, як соціокультурне явище, відображає цінності, традиції та особливості конкретного суспільства. За такого підходу право інтерпретується не лише як сукупність абстрактних норм і правил, але і як віддзеркалення культурного спадку та соціально-економічних умов, у яких воно розвивається [4-5].

Відповідно, у різних системах права право визначається через різні явища, зважаючи на культурні, історичні та інші фактори. Відтак, підходи до поняття судочинства, приватної власності, адміністративного права, сімейного права чи визначення прав та обов'язків особи можуть значно відрізнятись залежно від традицій і цінностей кожного суспільства.

Це важливо враховувати при проведенні порівняльно-правових досліджень, оскільки

відносини між правом і суспільством визначаються широким спектром факторів, включаючи історію, релігію, економіку та політику. Порівняння різних правових систем може виявити глибинні відмінності у способах регулювання та захисту прав, а також допоможе розкрити вплив культурних та історичних чинників на розвиток права в кожній конкретній системі.

Такий підхід підсилює необхідність глибокого аналізу та розуміння контексту, в якому функціонує кожна правова система, і визначає його вплив на концепцію та реалізацію правосуддя.

До того ж, слід наголосити, що соціокультурна природа права обумовлює урахування ціннісних аспектів дослідження [6-7]. Право є елементом культури відповідного соціуму, що не може не бути пов'язаним з іншими явищами культури. Відтак, вивчення суто текстів нормативно-правових актів не дозволить отримати повного розуміння національного права тих держав, у яких не превалює юридичний позитивізм.

Для прикладу згадаємо національне право Німеччини (наголосимо, що Німеччину завжди згають як складову – навіть, основу – романо-германської правової сім'ї (на що вказує і назва цього типу правової системи), в Основному законі якої не згадується право на освіту. Маємо на увазі вищу освіту, оскільки у ст. 7 Конституції Федеративної Республіки Німеччина йдеться про нагляд держави над шкільною освітою [8]. То ж до яких висновків можна дійти, порівнявши, наприклад, положення Конституції Федеративної Республіки Німеччина та України у контексті закріплення права на вищу освіту?

Навіть у романо-германській правовій сім'ї, для якої, як вказують вітчизняні правознавці, властиве превалювання закону як джерела права, закон сприймається як джерело права лише у випадку його відповідності «якості» закону, тобто принципу верховенства права. І, як бачимо, відсутність закріплення окремого з прав людини у тексті Конституції не призводить до фактичної відсутності цього права та обов'язку органів публічної влади забезпечувати це право. Доречно також вказати на конституційний припис, закріпле-

ний у ст. 22 Основного закону України, відповідно до якого відсутність формалізації прав людини у Конституції не впливає на визнання цих прав [9] і який доволі часто залишається «непоміченим» окремими вітчизняними науковцями (підтвердженням чого є, зокрема, і доволі часте використання такого терміну як «конституційні права», який взагалі не властивий західній правовій доктрині, у тому числі і національному праву типової романо-германської держави – Німеччині).

До цього слід також додати, що навіть в умовах юридичного позитивізму, який реалізувався у радянській державі, закон хоча і сприймався як відображення волі публічної влади, пріоритет насправді віддавався підзаконним нормативно-правовим актам, які визначали «механізми реалізації» приписів законів (без підзаконного правового акту приписи закону залишалися суто деклараціями; зазвичай це використовувалось радянською владою для створення «фасаду» забезпечення прав людини; демократії тощо). Знову згадаємо Конституцію, але уже радянської держави (не важливо у редакції якого року), яка існувала суто для позитивного іміджу цієї держави для «третіх країн»: важливим є не закон (і навіть не Конституція, а відтак її зміст може бути будь-яким), а підзаконний акт (можна навіть стверджувати, що не підзаконний акт, а безпосередня вказівка керівника органу).

І хоча як обґрунтування такого підходу вказувалось, що підзаконні акти надавали детальну процедуру втілення загальних положень законів, оскільки закони є загальними за своєю природою. Однак це також обумовлювало певні ризики та недоліки. Зокрема, існувала можливість того, що виконавчий орган міг використовувати підзаконні акти для зміни або розширення законів відповідно до своїх власних інтересів чи потреб.

То ж які результати може дати порівняння радянського законодавства із законодавством будь-якої демократичної держави без урахування соціокультурного контексту? Відповідь є очевидною, зважаючи на наведене вище.

Окрім цього соціокультурна природа права є чинником використання у гно-

сеології правових явищ, у тому числі і у порівняльному аспекті, герменевтичного підходу.

Соціокультурна природа права визначається взаємодією правових норм, цінностей, традицій та соціокультурних контекстів. У гносеології правових явищ, а також в порівняльному аспекті, герменевтичний підхід виявляється як інструмент розуміння і тлумачення правових явищ через призму соціокультурних впливів. «Посилюється значення герменевтики права як наряду сучасної думки та методологічного прийому, в рамках якого розробляються теорії інтерпретації та пізнання права» [10, с. 93-94], – відзначає О. Лук'ячук.

Соціокультурні фактори значно впливають на зміст національних правових систем. Герменевтичний підхід допомагає розглядати правові явища через призму традицій, звичаїв, історії та інших особливостей. Він дозволяє зрозуміти, як саме ці фактори впливають на застосування правових норм.

Тлумачення приписів законів та інших правових актів не може бути відокремлене від соціокультурного контексту, в якому ці акти приймаються та застосовуються. Окрім цього важливим є аналіз саме реалізації норм законодавства.

Герменевтичний підхід в порівняльному аспекті дозволяє вивчати як різні соціокультурні умови сприяють еволюції правових концепцій у різних країнах. Розуміння того, які соціокультурні фактори впливають на розвиток права, може допомогти прогнозувати зміни у правових системах та адаптувати їх до нових соціокультурних реалій.

Гносеологія права, орієнтована на розуміння правових явищ, враховує взаємозв'язок між культурою та правом. Герменевтичний підхід дозволяє пізнавати право через взаємодію між юридичною нормою та соціокультурним контекстом її застосування. У цьому контексті окремого розгляду потребує питання і про особливості судочинства. Так, цілком слушними є слова Д. Попова про те, що «вплив правової герменевтики на здійснення судочинства зумовлює розширення ролі судді у правотлумачній та правозастосовчій

діяльності, яка не може зводитись до формального переписування закону не розмірковуючи про його значення, а полягає у визнанні природного права безпосереднім регулятором суспільних відносин» [11, с. 74-75].

Таким чином, герменевтичний підхід в гносеології правових явищ у порівняльному аспекті визначається увагою до соціокультурних вимірів права, що сприяє більш повному і глибокому розумінню правових явищ у різних культурних та історичних контекстах.

Водночас, слід наголосити на важливості системного використання вказаних гносеологічних засобів у порівняльно-правових дослідженнях.

Висновки. Таким чином, особливості порівняльно-правових досліджень обумовлені соціокультурною природою права. Соціокультурність права визначає необхідність використання аксіологічного і герменевтичного підходів до вивчення правових явищ; при цьому йдеться про їх комплексне застосування.

Властивість праву соціокультурності є чинником недостатності для пізнання правових явищ вивчення нормативно-правових актів; важливим є урахування соціального контексту.

Список використаної літератури:

1. Тихомиров О.Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: дис... д-ра наук: 12.00.12. Київ, 2006. 461 с.
2. Баранова Ю.О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 193 с.

3. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.
5. Корнієнко М.В. Важливість ратифікації Стамбульської конвенції для успішної боротьби з гендерно зумовленим та домашнім насильством. *Вчені записки. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського*. 2021. № 6. Т. 32 (71). С. 76-90.
6. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27-31.
7. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 9-12.
8. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
9. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Лук'янчук О. В. Герменевтика права: еволюція наукових поглядів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення Незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 93-96.*
11. Попов Д.І. Застосування правової герменевтики при здійсненні судового угляду. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21367/1/Застосування%20правової%20герменевтики.pdf>

Koval M. P. Peculiarities of Legal Phenomena Comparative Study: Propaedeutic Aspect

The article is devoted to covering certain aspects of legal phenomena comparative knowledge. It is emphasized that Ukraine's long stay as a part of the soviet state is one of the factors of insufficient processing of the subject of comparative and legal studies. The soviet system itself having a closed nature ideologically limited the possibility of studying the legal experience of "bourgeois states". The ideological factor became the reason for the limitation of comparative studies. It is indicated that the comparison of legal phenomena purely through the prism of legal positivism distorts the results of those comparative investigations conducted by modern jurisprudence.

It was noted that the epistemology of comparative legal studies is at the stage of formation and needs a more systematic study.

Attention is drawn to the fact that legal acentrism should be the key provision that should be the basis of comparative legal studies of legal phenomena. It is emphasized that

the issue of the place of worldview in the methodology of knowledge of legal phenomena requires discrete consideration. Law is considered as different phenomena in different legal systems. Law has a social and cultural nature; it depends on the historical context of each specific country or a group of countries.

It has been established that law, as a social and cultural phenomenon reflects the values, traditions and features of a particular society. According to this approach, law is interpreted not only as a set of abstract norms and rules, but also as a reflection of cultural heritage and social and economic conditions in which it develops.

It is noted that the social and cultural nature of law determines the consideration of the valuable aspects of research and the use of the hermeneutic approach in the epistemology of legal phenomena. Law is an element of culture of the respective society; therefore, studying purely the texts of normative legal acts will not allow obtaining a full understanding of the national law of those states where legal positivism does not prevail.

It is summarized that the peculiarities of comparative and legal studies of are determined by the social and cultural nature of law. Social culture of law determines the necessity to use axiological and hermeneutic approaches to the study of legal phenomena; at the same time, it is about their complex application.

Key words: *axiological approach, hermeneutic approach, comparative jurisprudence, legal phenomenon, social culture of law.*